

İMAM RABBÂNÎ'NİN SÛFİLERE YÖNELTTİĞİ BAZI TENKİDLER*

Yüksel GÖZTEPE**

Hamit DEMİR***

Öz

Bu makalede İmam Rabbânî'nin sûfilere yönelttiği bazı tenkitler ele alınmıştır. Öncelikle tenkidin kavramsal analizi yapılarak âyet ve hadislerde var olan muhtelif tenkit örnekleri zikredilmiş ve değerlendirilmiştir. Sûfilerin otokritik faaliyetlerine değinilmiş, otokritiği ilk dönemden itibaren vazife olarak gördükleri ve önemsediklerinden bahsedilmiş, tasavvuf klasiklerinin telif sebeplerinde iç tenkit fikrinin etkisine dair örnekler sunulmuştur. Bu minvalde Serrâc et-Tûsî-"Lüm'a", Kelâbâzî-"et-Taarruf" ve Kuşeyrî-"er-Risale" örneklerine yer verilmiştir. Daha sonra sûfilerin mahfûz oluşu Kur'ân'da geçen muhlas kavramı bağlamında değerlendirilmiş, sûfilere tenkit imkânı İmam Rabbânî'nin "Mektûbat"ı esas alınarak konu edilmiştir. Rabbânî'nin sûfilere şeriat-hakikat, bilgi kaynakları, rüya, keşf ve ilhâm, velâyet-nübüvvet, âlimlere ittibâ, sünnetleri terk edip bidatlere uyma ve muhtelif konulardaki tenkitleri incelenmiştir. Yer yer başka sûfilerin de konulara dair benzer ve farklı fikirleri aktarılmıştır. Nihai olarak tenkit ameliyesinin sıhhati için öngörülen edep kurallarına değinilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmam Rabbanî, Sûfiler, Tenkid, Şeriat, Hakikat.

* Geliş Tarihi / Received Date : 07.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date : 22.12.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ygoztepe@gmail.com.
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5701-0267

*** Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hdmhamit@gmail.com.
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5930-0249

CRITICISM OF SUFIS BY AHMAD SIRHINDI

Abstract

In this article, some criticisms directed by Ahmad Sirhindi (Imam Rabbani) at Sufis were discussed. First of all, the conceptual analysis of criticism was made and various examples of criticisms in verses and hadiths were discussed. Sufis' self-criticism activities were addressed and it was mentioned that they considered self-criticism as a duty and as an important concept as of the first period. In that regard, the examples from Nasir al-Din Tusi-"al-Luma", Kalabādhī-"at-Ta'arruf" and al-Qushayrī-"Al-Risāla" were included in the study. Later, the seclusion of the Sufis was evaluated in the context of the concept of *muhlas* (those who have gained true love) mentioned in the Qur'an, and the possibility of criticism at Sufis was discussed based on "Maktubat" by Ahmad Sirhindi. In this study, Sirhindi's criticisms directed at Sufis on various subjects such as Sharia-truth, sources of knowledge, dream, exploration and inspiration, authority-prophethood, submission to alims, abandoning sunnah and following religious innovations were discussed. Similar and different ideas of other Sufis were also discussed in the study. Ultimately, the study was completed by referring to the codes of conduct prescribed for the validity of the act of criticism.

Keywords: Ahmad Sirhindi, Sufis, Criticism, Sharia, Truth.

Giriş

Tenkid, "Gerçeği ortaya koymak maksadıyla edebiyat ve sanat eserlerini iyi ve kötü yanlarıyla değerlendirmek." demektir.¹ Bu tanımı, bir bilginin, fikrin, fiilin veya bunlara sahip olan insanın iyi ve doğru yanlarını takdir ettikten sonra yanlışını, hatasını, noksanlığını tespit etmek, bu tespiti konunun muhatabına izhar etmek ve ilgili kusurların düzeltilmesini talep etmek fiili şeklinde genişletmek mümkündür. Sağlıklı bir tenkit, münekkidin tenkide konu teşkil eden meselede ilmî ve tecrübî ehliyet ve liyakatiyle, tenkide muhatap kişiyi tanınmasıyla, doğru usul ve etkileyici üslûp ile kaimdir. Bu şartlar sağlanamadığı zaman ortaya çıkan durum tezyif, tahkir, tasğîr diye tesmiye edilebilir.

İnsanlığın başlangıcından beri tenkit vardır. Bu tenkit müktesebâtının dine taalluk edenlerini, Allah'ın peygamberlerine ve sair kullarına yaptığı uyarı ve kınamalar yani ilâhî tenkitler, peygamberlerin ümmetlerine yaptığı nebevî

¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı, 2006, s. 3115.

tenkidler ve insanların birbirlerine yönelttikleri beşerî tenkitleri üçlü bir tasnife tabi tutmak mümkündür. Beşerî tenkitlerin, vahiyden ve nebevî öğretilerden beslenirse ilâhî ve nebevî tenkitlerden bir pay alacağı ve onların vasıfları ile kısmen de vasıflanacağı açık bir gerçektir.

1. Âyet ve Hadislerde Bazı Tenkit Örnekleri

Kur'ân-ı Kerim'de tenkit edilen ilk şahıs, Hz. Âdem'dir. Onun, şeytanın vesvesesi² ile ayağının kayması³ ve Allah ile yaptığı ahde vefa gösterememesi⁴ tenkit edilmesine sebep olmuştur. Kur'ân'da tenkit edilen bir diğer peygamber Hz. Nûh'tur. O, iman etmeyen oğlunu kendi ehlerinden sayıp gemiye davet edince Allah, kan bağıını iman bağından önde tutmasından dolayı tenkit etmiş ve onun bu tavrını reddetmiştir.⁵ Kur'ân'da tenkit örneği olarak gündeme getirilebilecek bir isim de Hz. Musa'dır. O, Hızır ile yoldaşlığında beklenen sabır ve tutumu gösterememesi⁶ nedeniyle tenkit edilmiştir. Öfkelenen ve kavmini terk eden Hz. Yunus'un durumu⁷ da vahye konu olmuştur. Hz. Peygamber de Bedir esirleri hususunda verdiği hüküm sebebiyle⁸, Abdullah b. Ümmü Mektûm olayında⁹, Tebuk seferine katılmak istemeyen münafıklara izin vermesinden ötürü¹⁰ ve muhtelif konularda¹¹ ilâhî ikaz ve itaba maruz kalmıştır.¹² Bu veriler, peygamberlere yapılan bazı ilâhî tenkit örnekleridir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de "Ey

² "Şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi." el-A'râf 7/20.

³ "Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi." el-Bakara 2/36.

⁴ "And olsun biz, daha önce de Âdem'e ahit vermiştik. Ne var ki ahdi unuttu. Onda azim de bulmadık." Tâhâ 20/115.

⁵ "Nûh Rabbine şöyle seslendi: Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum ailemendendir. Senin vâdin ise haktır. Sen hâkimler hâkimisin. Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin aileden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir." Hûd 11/45-46.

⁶ "(Hızır) şöyle dedi: İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim." el-Kehf 18/78.

⁷ "O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti." Enbiya, 87; "Sen Rabbinin hükmüne sabret; balık sahibi (Yunus) gibi olma, o, pek üzgün olarak Rabbine seslenmişti." el-Kalem 68/48.

⁸ "Yeryüzünde küfrün beli kırılıncaya kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz." el-Enfal 8/67.

⁹ "Yanına kör bir kimse geldi diye (Peygamber) yüzünü asıp çevirdi. Ne bilirsin, belki de o arınacak. Yahut öğüt alacaktı da bu öğüt kendisine fayda verecekti." Abese 80/1-4.

¹⁰ "Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancılara bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?" et-Tevbe 9/43.

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Serikjan Kendebay, "Kur'an'da İtâb Âyetleri Çerçevesinde Hz. Peygamber", *Türkiye Dini Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: III, s. 31-49.

¹² Peygamberlerin zelle denen hatalarını değerlendirmede dikkat edilecek üç husus için bkz. Abdülbaki Turan, "Kur'an-ı Kerim'deki İtâb Âyetleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: III, s.57.

iman edenler” şeklinde başlayıp tahrîm içermediği halde neyh sığısıyla kullanılan insanlara yapılan hemen her uyarı, ilâhî tenkitler¹³ grubunda değerlendirilmiştir.¹⁴

Hz. Mûsâ'nın kavminin kendine eziyetini¹⁵ ve yokluğunda buzağıya tapınmalarını¹⁶, Hz. Lût'un kavminin fuhşiyata yönelmesini¹⁷, Hz. Peygamberin kendisine yapılan düşmanlık ve itaatsizliği¹⁸ tenkit etmesi ve hadis literatümüzde yer alan her türlü ahlâkî uyarı da nebevî tenkitlere örnek olarak takdim edilmiştir.¹⁹

Hz. Peygamber, evlenmeyi, et yemeyi ve yatakta yatmayı kendilerine haram kılan ashâbına *“Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir”* buyurarak,²⁰ ıslak buğdayı alta koyup görünür yere kuru buğdayı koyan sahâbeyi *“İnsanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi”* diyerek²¹, malının bir kısmını bir çocuğuna bağışlayıp diğerlerini mahrum bırakan sahâbeyi *“Allah'tan korkun. Çocuklarınız arasında adaleti gözetin”* şeklindeki uyarısı ile²² tenkit etmiştir. Hz. Peygamberin, iyi niyet ve din gayreti ile de olsa, dinde aşırılığa gidip helal olan şeyleri haram kılmayı, alışverişte hile yapmayı ve çocuklar arasında adaleti gözetmemeyi tenkit ettiği görülmektedir.

Beşerî tenkide gelince, bu çeşit tenkit, insanlığın var olmasından bugüne kadar geçmiş bütün tenkitleri kapsamaktadır. Sûfilere yöneltilen tenkitler de beşerî tenkitler gurubunda değerlendirilecektir. Sûfilere yöneltilen bu tenkitleri de iki gruba ayırabiliriz: Tasavvuf içi ve Tasavvuf dışı tenkitler. Sûfilere tasavvuf dışındakiler tarafından yöneltilen tenkitler. Her Müslüman topluluğun ve

¹³ Örnekler için bkz. el-Hucurat 49/2; el-Ahzab 33/53; en-Nur 24/31.

¹⁴ Müşrikler, münkirler ve kâfirler Peygamberlere olan düşmanlıklarını dile getirirken söylemlerini cehalet üzere kurarlar. Bu sebeple onların peygamberlerine karşı sözlü muhalefetleri tenkid olarak değerlendirilmemiştir. Zira insanların dilinden kurtuluş olsaydı Allah'a dil uzatılmazdı. Allah fakirlik (Âl-i İmran 3/181) ve cimrilikle (el-Maide 5/64) itham edilmesi bu durumun çarpıcı örneklerindedir.

¹⁵ *“Bir zaman Musa kavmine: Ey kavimim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz? demişti.”* Saff 61/5.

¹⁶ *“Ey kavimim! Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize kötülük ettiniz.”* el-Bakara, 2/54.

¹⁷ *“Kavmi ona doğru koşu koşu geldiler. Zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, dedi ki: Ey Kavimim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İcinizde hiç akli başında bir adam yok mu?”* Hûd 11/78.

¹⁸ *“Ey kavimim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin! Lût kavmi de sizden uzak değildir.”* Hûd 11/89.

¹⁹ Mezkûr ayetlerin sebab-i nüzulleri için bkz. Bedrettin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.

²⁰ Müslim, “Nikâh”, 5.

²¹ Müslim, “İman”, 164; Dârimî, “Büyû”, 10.

²² Buhari, “Hibe”, 12-13.

sûfilerin itikâdî arızalarının, amelî noksanlarının tenkit edilebileceğini belirtmek isteriz. Bu konuda din gayreti ile sûfilerin tenkidi gerektiren hallerini kabul etmeyip inkâr edenlerin, onlara muhalefet edenlerin bu fiillerinden ötürü ecir alacakları da ifade edilmiştir.²³ Bunun dışında gerekli ilmî donanıma sahip olduğu halde sûfilerin uygulamalarını ve manevî deneyimlerini tecrübe etmemiş kimselerin hâle, zevke, müşâhedeye, keşfe, ilhâma, tarikatların ritüellerine ve manevî tecrübelerine dair tenkitleri yersiz olacak ve yetersiz kalacaktır. Nitekim bu tarz eleştiriler tenkit olarak kalmamış, itham ve iftiraya evrilmiş, dolayısıyla sûfiler nezdinde karşı tenkit olarak makes bulmuştur. Hatta tasavvuf klasiklerinin ortaya çıkma sebepleri arasında bu eleştiri ve ithamlara cevap vermek, tasavvufu müdafaa etmek, ilmî ve teorik yönleriyle tanıtmak gayreti söz konusu olmuştur.²⁴

Bu noktada ilim sahibi,²⁵ ilmi ile âmil ve tasavvuf yoluna sülûk eden kimselerin sûfilere yaptığı tenkitlerin daha muteber ve anlamlı olduğunu zikretmek isteriz. Zira eleştiriyi hak eden sûfilere yapılan tenkidin tarihî serüveni göz önüne alındığında İmam Rabbânî'nin onlara yönelttiği tenkitler daha iyi anlaşılacaktır. Şu da var ki Rabbânî'nin tenkitleri sadece sûfilerle sınırlı kalmamıştır. O yaşadığı dönemde devlet otoritesinin, idarecilerin, müderrislerin ve âlimlerin yanlışlarını da tenkit etmiştir. Bu faaliyetleriyle birlikte o, ilim adamı kimliğinin ve "Müceddid" lakabının tezahürlerini kendinde göstermiştir.

2. Sûfilerin Sûfilere Yönelttikleri Bazı Tenkidler

Tasavvuf, her bir fert için kişinin kendisini tenkit etmesi üzerine kurulmuş bir sistemdir. Kendini kâmil görenin irşâd edilmesi mümkün olmayacağı için manevî seyr bu tenkitle kâim olmuştur. Kişi, Müslümanlığını yaşama noktasındaki kusurlarını tenkit edip, bu noksanlıkları ikmâl etmek için rehberlere ihtiyaç duyar. Rehberin huzurunda Allah ile yapılan ahde intisap denir. Kişinin kendini hesaba çekmesi ve kınaması "*Ey iman edenler! Siz sizden sorumlusunuz*"²⁶ âyetinin tezahürlerinden biridir. Tasavvufun ilk basamağı sayılan tevbe, bir tür özeleştirimdir.²⁷ Aynı şekilde ictimâî olarak tasavvufun daha sahih yaşanması da

²³ İbn Acibe, *el-Bahru'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, Daru'l-Keffi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, c.II, s.301.

²⁴ Muharrem Çakmak, "Tasavvufa Yöneltilen Eleştirilerin İlimleşme Sürecine Etkileri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: XXXIX, s. 319.

²⁵ Doğumundan itibaren sûfî çevrelerde yetişen İmam Rabbânî'nin sûfilere dozajı yüksek tenkitlerle bulunmasında genç yaşlarda aldığı medrese eğitiminin rolü yadsınamaz. Bkz. Çağfer Karadağ, "İmam Rabbânî ve İtikâdî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, Sayı:IX, s. 340.

²⁶ el-Maide 5/105.

²⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, s. 16.

tenkitle daim ve müstakim olmuştur. Sûfiler “birbirlerine Hakk’ı tavsiye” ile beraber birbirlerinde gördükleri hataları tenkitten geri durmamışlardır. Klasiklerimiz, sûfilerin hatalarına yine sûfiler tarafından yapılan tenkit örnekleriyle doludur. Bu konudaki telifât, sûfi olmayanların sûfi olanları tenkit etmelerine ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur²⁸ ve içe dönük eleştiriler dışardan yapılacak eleştirilere göre daha inşa edicidir.²⁹ Ne var ki eleştirilecek kişi veya kitleyi tanımaksızın tenkide kalkışmak kolay olduğu için sûfiler de tarih boyunca hadsiz ve mesnetsiz bazı yaklaşımlara muhatap olarak, bu yanlış adımdan nasiplerini almışlardır.

Sûfilerle ilim, fiil ve hâlde ortaklığı bulunan kimselerin onlara yaptıkları tenkitler daha isabetli ve faydalıdır. Mutasavvıflar da bu durumun farkındırlar. Onlar bundan dolayı otokontrol sistemini etkin bir şekilde kullanmışlar ve birbirlerini tenkit etmekten geri durmamışlardır. Ruveym “Sûfiler, (Allah için) birbirlerine kızdıkları sürece hayır üzere kalırlar, birbirlerinde bir kusur gördüklerinde birbirlerini uyarmayıp yapılan sükût ederlerse onlarda hayır yoktur” demiştir.³⁰ Allah için kızmak, sûfilerin sûfilerde gördükleri kusurları göz ardı etmemeleri ve kusur sahibine nasihat etmeleri olarak değerlendirilmiştir. İbn Acîbe Ruveym’in sözünü “(İnsanlar din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup kendi elinde olana sevinir”³¹ âyetinin işaretlerinde zikretmiştir.³² Dolayısıyla tenkit işlemini dini verilerin usulsüz ve mesnetsizce yorumlanmasını, dinin dağılıp parçalanması önündeki engellerden biri görebiliriz. Bu bağlamda tenkit bir nevi tasavvufi düşüncenin emniyet supabı,³³ tasavvufi hayatın istikâmeti ve sıhhati de tenkit ile sağlanmıştır. Bu yönüyle tenkit, koruyucu hekimliğe benzetilmiştir.³⁴

Sûfilerin kendilerini tenkitleri tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren başlamıştır. Henüz o yıllarda bile gerçek sûfi taifesinin kalmadığından yakınmıştırlar. Günümüzde de benzer şikâyetlerin devam ettiğini göz önüne alarak, bu durumun psikolojik bir tarafı olduğunu düşündüğümüzü ifade etmek isteriz. Zira geçmiş, erişilemez olduğu için hep özlemle anılmıştır. Bu hasret ise, zamanın geçmişten daha kötü olduğu fikrini uyandırmıştır. Hâlbuki hangi zamanın daha hayırlı olduğu bizatihi bilinebilecek bir şey değildir. Nitekim

²⁸ Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, s. 15.

²⁹ Ahmed Cahid Haksever, “The Introspective Criticism In Maktubat Of Imam Rabbanı Ahmad Faruq Al-Sarhandı”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:VII, Sayı:II, (Aralık 2014), s. 197.

³⁰ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risaletü'l-Kuşeyrîyye*, Kahire: Müessesetü Dâru’ş-Şa’b, 1989. s. 467.

³¹ er-Rum 30/22.

³² İbn Acibe, *el-Bahrü'l-Medid*, V, 23.

³³ Kadir Özköse, “Tasavvufa Yönelik İç Tenkit”, *Somuncu Baba Dergisi*, Sayı: 118, s. 22.

³⁴ Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, s.25.

"Ümmetim mübarek bir ümmettir, evveli mi yoksa sonu mu daha iyidir bilinmez"³⁵ rivâyeti de bu fikrimizi destekler mahiyettedir. Kanaatimizce geçmişin daha iyi olduğu fikri, muhtelif veçheler ve boyutlarda haklı olabileceği gibi zikredilen psikolojinin etkisiyle olduğundan daha fazla revaç bulmakta ve dillendirilmektedir.

Sûfiler, tenkitlerini eserlerinin muhtelif yerlerinde dile getirdikleri gibi onların bu tenkitleri müstakil teliflere de zemin hazırlamıştır.³⁶ Mesela Serrâc et-Tûsî (ö.378/988) *Lüm'a* mukaddimesinde sûfî geçinenlerle sûfîlerin ayırt edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve sûfîleri hak katında değerli, temiz, muhlis, muttakî, sadık kimseler şeklinde tavsif etmiştir.³⁷ Bu övgü ile beraber sûfîleri tenkit etmekten de geri durmamıştır. O eserinde "Sûfî Geçinenlerin Hataları" başlıklı bir bölüme yer vermiştir. Sûfîlerin hatalarını cehaletten kaynaklanan ve inanca taalluk eden yanlış fikirler gibi dalâlete götüren usul hataları ve ibadetlerdeki noksanlıklar, edep zafiyetleri, ufak-tefek hatalar gibi teferruattaki yanlışlar olmak üzere iki başlıkta değerlendirmiştir.³⁸ Tûsî, böylelikle takdir ve tenkidi bir eserde cem etmiştir. Kelâbâzî (ö.380/990) de "*et-Taarruf*" adlı eserinin sebeb-i telifinden söz ederken şu tespiti yapmıştır: "*Zamanla tasavvufa rağbet azalmış, bu yol yaşanmaktan ve hakikatler hâl olmaktan çıkmış, tasavvuf soru-cevap ve kavil-kitap eksenine kaymıştır. Mana kaybolmuş, madde ön plana çıkmış, tasavvuftan nasibi olmayanlar tasavvufa dair konuşmaya başlamıştır.*" Kelâbâzî'nin gerçekten sûfî olduğunu düşündüğü kesimlere yaptığı tenkit ise bütün bunlar olurken onların kendilerini halktan tecrid etmelerine, bilgi ve tecrübelerini insanlardan esirgemelerine yöneliktir. Kelâbâzî tasavvuf ilmini düştüğü bu boşluktan kurtarmak, sûfîlerin ihmal ettiği bu vazifeyi ifa etmek için eser telif ettiğinden söz etmiştir.³⁹ Onun bu ifadelerinden tasavvuf geleneğinde yaşanan yozlaşmanın dış kaynaklı olduğu kadar, iç kaynaklı olduğu da anlaşılmaktadır. Sûfîlerin temsilden geri durmaları⁴⁰ ve temsil keyfiyetinde zaaf göstermeleri tasavvufa zarar vermiş, otokritik

³⁵ Tirmizî, "Emsâl", 81.

³⁶ Sûfîlerin sûfilere yönelttiği tenkidleri cem eden müstakil bir çalışma için bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

³⁷ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüm'a*, Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, 1960, s. 18-19.

³⁸ Tûsî, *el-Lüm'a*, s. 516-556.

³⁹ Ebu Bekir Muhammed bin İshak Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

⁴⁰ Benzer bir tenkidi Kuşeyrî'de de görmek mümkündür. Nakledildiğine göre Ebu Hayr Tınani, Cafer b. Muhammed b. Nusayr'ı; kendi terbiyesi ile meşgul olup insanların terbiyesinden geri kaldığı için tenkid etmiş, bu durumun sûfîleri (edep konusunda) cehalete terk etmek olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 486.

mesleğinin icra edilmemesi, tasavvuf geleneğinde yozlaşmaya yol açmıştır. Kelâbâzî'nin tenkitle beraber tahlil ve tashih yaptığı da görülmektedir. O tenkidi zikredip, tenkit ettiği fikrin, fiilin ne sebepten ortaya çıktığını tahlil⁴¹ etmektedir. Tashihi, tenkide muhatap olan kişiye karşı insaf ve merhametinin bir göstergesi olarak yapmaktadır. Yaptığı tashihi de delillendirmiştir.⁴² Aksi halde tahlil ve tashih olmaksızın yapılan tenkit, batıl inancı, fikri ve fiili tavsif etmek olacaktır ki bu yalnız başına faydadan çok zararlı bir durumdur ve Müslüman feraseti ile bağdaşmamaktadır. Ona göre tashih (doğruyu ifade etmek), tenkidin bir parçası olup bundan geri durmak da tenkit edilecek bir durumdur.⁴³ Nitekim "*Hakk geldi batıl zâil oldu*"⁴⁴ âyetindeki tertip hikmetsiz değildir. Batılı ortadan kaldırmak, batılı tavsif ve tenkit etmekten ziyade hakkı ikâme etmek ile mümkündür.

Kuşeyrî (ö.456/1072) ise "*er-Risâle*"nin sebep-i telifinden söz ederken zamane sûfîlerinden şikâyet etmiş, gerçek sûfîlerin kalmadığından dem vurmüş, sûfîliğini iddia eden kimselerin hem inançta hem amelde hem de hâlde gereken noktada bulunmadıklarını dile getirmiştir. Bütün bu problemleri ise gerçekten sûfî kabul edilen zatların hâl tercümelerini vererek çözebileceğini düşünmüştür.⁴⁵ Bir bakıma okuyucuya hakiki sûfî prototipleri sunarak sûfîlik iddiasının ve bu iddiayı seslendirenlerin ortaya konan sûfî prototip mihengi ile değerlendirilmelerini ve dikkate alınmalarını istemiştir.⁴⁶ Hâller ve makamlara da değinerek sûfîlerin yaşadıkları tecrübeleri doğru konumlandırmaları, bu tecrübelerin ifade edilmesinde kullanılacak ıstılahların tayini, tasavvuf mesleğinin ehil olmayan kimselerden gizlenmesi ve sadece ehlinin anlayabileceği bir ıstılahın ortaya konulması amaçlanmıştır.⁴⁷

⁴¹ Tahlilin bir örneği tevbe bahsinde görülmektedir. Kelâbâzî, Allah'ın hakkına riayet konusundaki hassasiyetlerinden ötürü, küçük günahların bağışlanması konusunda katı davrandıklarını söylemiştir. Tenkid ettiği fikrin dayanaklarını da ortaya koymuştur. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 58.

⁴² Bu babda bazı sûfîlerin, Allah'ın kelamının harf ve sesteki müteşekkil olduğuna dair düşüncelerini tenkid eder. Bu düşüncenin kelamın ses ve harften ari olmayacağı fikrinden neşet ettiğini söyler. (Tahlil). Allah'ın yarattıklarına benzemeyeceği için de ses ve harf olmaksızın kelam edebileceğini dillendirir. (Tashih) Allah'ın konuşmasına dair ayetleri delil gösterir. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 42.

⁴³ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 44.

⁴⁴ el-İsra 17/81.

⁴⁵ Kuşeyrî, *et-Taarruf*, s. 19-21.

⁴⁶ Benzer fikirleri "*Keşfü'l-Mahcûb*" ve "*el-Lüm'a*"da da görmek mümkündür.

⁴⁷ İstılah kullanmanın ve tasavvufi hakikatleri örtülü anlatmanın benzer bir örneğine *Mesnevî*'de de rastlanmaktadır. *Mesnevî*'nin ehil olan erler için hayat suyu olduğu, ehli olmayanlar için kan gibi olduğundan bahsedilmekte ve *Mesnevî*'ye masal nazarıyla bakanın masal bulacağı, kadrinin bilenin er olacağından söz edilir. Bkz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Tam Metin*, Çeviren: Süleyman Nahîfî, Sadeleştiren Âmil Çelebioğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 416.

Zikredilen örneklerde de net bir şekilde görüleceği gibi, sûfilerin birbirlerini tenkit etmeleri nevzuhur bir durum değildir. İç tenkit ve otokritik, sûfilerin ilk dönemden itibaren vazife olarak gördükleri ve önemsedikleri bir olgudur. Sûfilerin sûfilere tenkidine dair mesele De Weese'in şu ifadelerinde kısaca özetlenmiştir: "Tasavvuf kitaplarının ilklerinden itibaren (meselâ Kelâbâzî ya da Hücvîrî'nin eserlerinde) "yeni/zamâne tasavvufu" nun güçlü bir eleştirisini ve saf şekilci/kuralcı ya da sahtekâr şeyhlere, muhâliflerin tasavvufun bütününe yönelttikleri tenkit üslûbunu kullanarak yaptıkları eleştirileri bulabiliriz. Hatta bu eleştiriler, bizzat sûfilerin yazdıkları menkıbevî, öğretici ve tartışmacı eserlerin değişmeyen bir özelliği haline gelmişti."⁴⁸

3. İmam Rabbânî'nin Sûfilere Yönelttiği Bazı Tenkidler

İmam Rabbânî, yer yer sûfilerin davranış, söz ve fikirlerini eleştirmiştir. O eleştiriye din ve tasavvufun istikâmeti için gerekli görmüştür. Hatta o Kelâbâzî gibi tenkit edilmesi gereken davranış, söz ve fikirleri tenkit etmekten geri duran ve kendilerini toplumdan soyutlayan âlim-sûfî kimseleri de tenkit etmiştir. Onun bu tavrı tenkidin ehemmiyetini ve ferdî-ictimâî istikâmetin muhafazasındaki yadsınamaz rolünü gözler önüne sermektedir. Nitekim ona göre bu vazifenin ihmali, batıl ve bidatleri muhafaza eden erklerin cesaretlenmelerine ve hayat hakkı bulmalarına imkân sağlamaktadır. Ne var ki sûfilerin birbirlerine yaptıkları tenkitler zaman zaman makes bulmuş, yer yer muhatap sûfî zümreler bu tenkitlere bigâne kalmışlardır.⁴⁹ İmam Rabbânî'nin sûfilere yönelttikleri tenkitleri şu şekilde sıralayabiliriz.

3.1. Sûfilere Tenkit İmkânı ve Velilerin Mahfûz Olduğu Düşüncesine Yönelik Tenkidleri

Burada öncelikle İmam Rabbânî'nin, "Mektûbat"ta kullandığı ve sûfilere tenkide imkân verecek ifadelerini tespit edeceğiz. Bunlar hata, sürçme, ihtilaf, yakışsız haller ve yetersizlik gibi şeylerdir. Bir diğer tenkide mahal veren ifade grubu ise İmam Rabbânî'nin sûfilere tavsif ederken kullandığı ham softa, cahil ve noksan sûfilerin ifadeleridir. Bu ifadeler, sûfilere tenkide neden teşkil eden itikâdî sapmalar, amelî hatalar ve hâlê dair yanlış değerlendirmeler sebebiyle kullanılmıştır. Dikkat çeken şudur ki genelde sûfî, Hakk'a ulaşım velâyet

⁴⁸ Devin De Weese, "Hacegan'a Ait Kollar ve Tasavvufun Eleştirisi: Hoca Ali Azizan Ramiteni'nin Menakıbında Cemaatsel Benzerlik İddiası", Çeviren: Necdet Tosun, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: XVI, s. 314-315.

⁴⁹ Ethem Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektubâtı; Rabbânî Reaksiyonun Lideri İmâm-ı Rabbânî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:XXXV, s. 210.

makamına erişen, mahfûz ve muhlas kimseler için kullanılan bir tabirdir⁵⁰. Ancak İmam Rabbânî, sûfilîği gerçekleştirmek kastıyla manevîyat yolunda seyr ü sülûk eden mutasavvıfları da sûfî kelimesiyle isimlendirdiği anlaşılmaktadır. İmam Rabbânî'nin "*Mektûbat*"ında sûfilere yöneltilen ve tespit ettiğimiz tenkitleri madde madde ifade edeceğiz. Bu tenkitlerin kritiğini yapacağız. İlk defa yukarıda ifade ettiğimiz sûfî-mutasavvıf ikileminden hareketle sûfilere tenkide mahal günahları, hataları bağlamında velilerin mahfûzluğu meselesini değerlendireceğiz. Kuşeyrî, velinin mahfûzluğunu günaha ısrar etmeyeceği şeklinde anlar.⁵¹ İmam Rabbânî ise "*Allah Teâlâ bir kulunu severse günah ona zarar vermez*" sözünü Allah'ın sevdiği kuldan günah zuhur etmez şeklinde değil de bu kimseler mahfûzdurlar diye şerh etmiştir. Zira o, yapılmayan şeye günah demez. Mahfûzluk durumunu da velâyete özdeşleştirmiştir. Bir diğer yorumunda ise İslam'ın geçmiş günahları sileceğinden hareketle velinin velâyete erişmezden evvel işlediği günahların söz konusu edilmiş olabileceğine değinmiştir⁵². Onun bu açıklamaları şu değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır: İmam Rabbânî, velinin mahfûz olacağına inanır. Nitekim bir başka mektubunda muhlis-muhlas ayrımına gider ve ihlasi elde etmek için çaba harcayan kimselerin "*Muhlis*", ihlasta sürekliliği sağlayanların ise "*Muhlas*" olduğunu ifade eder. Ona göre muhlas, niyeti ve ameli nefsin taarruzundan korunmuş kimsedir. Bu durumu da velâyete değerlendirir. Nihayette de buna lutf-i ilâhî der.⁵³ Yani muhlis davranış kulun kesbi ile alakalı iken muhlas hareket Allah'ın vehbi ile alakalıdır. Muhlas tabiri, Kur'an'da zikredilen bir kavramdır. Kur'an'daki kullanımlarına göre muhlas, "*şeytanın saptıramayacağı*,⁵⁴ *nefsinin taarruzlarından korunmuş kimse*"dir.⁵⁵ Ayrıca Yusuf Sûresi'ndeki örnekte muhlas ifadesi, Hz. Yusuf için kullanılırken diğer örneklerde bir kayıt olmaksızın kullar için kullanılır. Bu da peygamberlerin korunmuşluğunun, mutlak manada masum şeklinde olmasa da farklı boyut ve vechelerle sair kullar için de geçerliliğini ifade etmektedir. Gerek Kuşeyrî'nin

⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto Yayınları, 2014, s. 444.

⁵¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 566.

⁵² İmam Rabbânî Ahmed el-Faruki es-Serhendi, *Mektûbât-ı Rabbânî*, Tercüme: Orhan Ençakar, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015. c. II, s. 75-76.

⁵³ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 72.

⁵⁴ "(İblis) dedi ki: Rabbim! Beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım! Ancak içlerinden ihlase erdirilen (muhlas) kulların hariç!" Hicr, 15/39-40; "İblis de senin izzetine and olsun ki, mutlaka onların hepsini azdırıp felakete sürükleyeceğim dedi. Ancak onlardan ihlase erdirilmiş olan kulların hariç." Sa'd 38/82-83.

⁵⁵ "Biz, ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, bizim ihlase erdirilen (muhlas) kullarımızdandı." Yusuf 12/24.

gerek Rabbânî'nin görüşlerinden velilerin mahfûz olabilecekleri, ancak bununla birlikte hata yapmaktan uzak durmayı tenkit edilebilecekleri anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra şu soru akla gelecektir: “*Velinin velâyetinin insanlar tarafından bilinmesi zaruri midir, mümkün müdür?*” Velinin velâyeti bilinebilir ancak bilmek her bir fert için şart değildir. Birtakım alametlerle ve zann-ı galib ile bir kimsenin velâyetine hükmedilebilirse de bu kati bir hüküm değildir. Dolayısıyla sûfleri tenkit etmeden önce veli olma ihtimalleri göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim İmam Rabbânî'nin sûflere yönelttiği tenkidler genellikle kişi eksenli değil fikir, fiil ve hâl eksenlidir. Bu durumu bir hassasiyet göstergesi olarak da değerlendirebiliriz. Çünkü tenkidin fert ve cemaat eksenli olması halinde, hakkı tecavüz, haddi ihlal ve Müslüman toplum arasındaki kardeşliği zedeleme, fitneye sebep olma riski söz konusudur. Bu ihtiyatı 18. yy Şazeli meşayihından İbn Acîbe'de de görmekteyiz. O, sûflerin ancak tevili kabil olmayan ve haramlığında ittifak edilen bir şeyle inkâr ve tenkit edilebileceklerini söylemiştir.⁵⁶

3.2. İmâm Rabbânî'nin Şeriat ve Hakikat Konularına Dair Bazı Tenkidleri

İmam Rabbânî, tasavvuf erbabının çoğunun şeriatı kabuk hakikati öz olarak gördüklerini ifade eder ve bu düşünceyi tenkit eder. Ona göre bu düşünceye sahip olmak şeriatın kemâlîne, tarikat ve hakikatın özüne giden yolda müridin engelidir. Tarikat ve hakikat, şeriatı tamamlayan bâtınî vechedir. Şeriat ise bu bâtınînin zâhiridir ve aralarında bir ayrılık yoktur. Şeriatı kabuk, hakikati öz olarak görmenin sebeplerinden biri de cehalettir.⁵⁷ Bir diğer sebep ise henüz seyrini tamamlamamış sâliklerin nazarındaki ikiliktir. Bu düşünce, sâlikte geçilmesi gereken bir makamda zuhur eder.⁵⁸ İmam Rabbânî, şeriat ve hakikati ayrı görmediği gibi şeriat ve tarikatı da ayrı görmez. Aralarında ayrılık ve aykırılık yoktur. Şu var ki aralarında icmal ve tafsil, keşf ve istidlâl bakımından farklılıklar vardır.⁵⁹

Yaşadığı dönem itibarıyla, dinlerin birleştirilmesi ve tahrif edilmesi devlet eliyle desteklenen bir politika haline geldiği için, İmam Rabbânî'nin şeriat hususunda hassas olduğu anlaşılmaktadır. Sûflerin birçoğu şeriat, tarikat,

⁵⁶ İbn Acibe, *Bahru'l-Medîd*, II, 301.

⁵⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 54.

⁵⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 21.

⁵⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 58.

hakikat, marifet tertibini izah edebilmek için muhtelif metaforlar kullanırlarken⁶⁰ Rabbânî, şeriatı tahfif eden veya bu düşünceyi uyandıran bir metaforun kullanılmasından bile rahatsız olmuştur. Bu durumun, içinde bulunduğu toplumda egemen güçlerin teşvikiyle dinlerin birleştirilmesi projesinin revaç bulmasından kaynaklanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünceyi reddetmesinin sebeplerinden biri de “*Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et.*”⁶¹ âyetini kullanarak, şeriatı hakikat ve marifete götüren yol olarak görüp, bir noktadan sonra şeri yükümlülüklerin yakîne erişen kullardan sâkıt olacağı fikrini savunanların varlığıdır. Ona göre bu yanlış düşünce ve yorum cehaletten kaynaklanmakta, muhkem ve müteşabihi bilmeyen tiplerin vahyi yorumlamasından neşet etmektedir. Bu fikir, sûfiler arasında İbahiliğin yayılmasına sebep olmaktadır. İmam Rabbânî böyle kimselerin itikâdları bozuk yobazlar olduklarını söylemiştir.⁶² Tasavvuf tarihinin hemen her döneminde böyle sapmalar görülmüş olmakla birlikte, sûfiler bu fikirleri ve zümreleri tenkit etmişlerdir. Rabbânî'nin tasavvuf anlayışında bu gibi zümrelerin yeri bulunmamaktadır.⁶³

3.3. Sûfilerin Bilgi Kaynaklarına Yönelik Bazı Tenkidleri

Sûfilerin bilgi kaynakları deyince keşf, ilhâm ve rüya akla gelmektedir. Ancak bunlar, müslümanlar arasında sûfilere has olan bilgi kaynaklarıdır. Sûfiler, edille-i şeriyeyi yok sayıp kendilerine has bilgi kaynaklarına tutunmuş değillerdir. Kur'ân, Sünnet, İcmâ' ve Kıyas'ı bilgi kaynağı kabul etmekle beraber keşf, ilhâm ve rüyayı da değersiz görmemişlerdir. Bunları iki hakeme -Kur'ân ve Sünnet- arz edip, çıkan sonuca göre değerlendirmişlerdir.

İmam Rabbânî, sûfî olmayanların, hatta müslüman bile olmayan kimselerin dahi istidracen keşf ehli olabileceklerini ifade etmiştir. Bu zümrede Yunan filozofları, Hinduları ve Brahmanları zikretmiştir. Bu fikrini ortaya koymakla keşfe istinaden hareket tayin etmenin uygun olmayacağını zımnen ifade etmiş olmaktadır. Ona göre keşf ve ilhâm bilgiye ulaşma yollarındandır ve akıl ötesidir. Bununla birlikte o keşfin yanılabilir olabileceğini de vurgulamıştır.⁶⁴ Keşf

⁶⁰ Bkz. Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.75, 294, 299; Suat Ak, *Çıktım Erik Dalına: Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Üç Şerhi*, İstanbul: Büyüyen Ay, 2015, s. 13-14; 44-45.

⁶¹ el-Hicr 15/99.

⁶² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 298.

⁶³ Ahmed Cahid Haksever, “Varoluşsal Kendinden Geçme ve Yansımaları: İmam Rabbânî'nin Şahiyye Anlayışı Örneği”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, s. 5, 115.

⁶⁴ Cebecioğlu, “İmâm-ı Rabbânî ve Mektubâtı; Rabbânî Reaksiyonun Lideri İmâm-ı Rabbânî”, s.215.

objektif geçerliliği olmayan sübjektif tecrübedir.⁶⁵ Keşfin en yüksek derecesinde bile kesinlik yoktur ve keşf makul-muteber olmaz.⁶⁶ Sûflerin metafizik meselelerdeki ihtilaflı görüşleri sübjektif tecrübelerinin farklılığından ileri gelmektedir. Bu sebeple İmam Rabbânî keşfin ve hâllerin ancak şeri ilimlere uygunlukla diğer kimseler nazarında itibar kazanabileceğini açıkça dile getirmiştir.⁶⁷ Rabbânî'nin bu konudaki hassasiyeti "Tecdîd" hareketinin geniş kesimler tarafından kabul edilmesinde etkili olmuştur.⁶⁸ Onun şöhreti, bu mücadelesi ve mücadelesindeki başarısından ileri gelmektedir.⁶⁹

Keşf ehlinin, yaşadığı hâli şeri ilimlere uygunluk açısından tartamayabileceği durumlar olması muhtemeldir. O, bu ihtimali düşünmüş olmalı ki bir başka mektubunda âlimlerin sözlerine karşılık keşfe önem vermeyi katıksız sapkınlık olarak nitelmiştir. Ona göre âlimlerin sözleri vahye dayanır, fiilleri ise Hz. Peygamberi taklitten ibarettir. Şu durumda sûfi, keşfine aykırı bile olsa âlimlerin görüşlerine ittibâ etmelidir.⁷⁰ Aksi halde bir sûfinin keşfine uyup âlimlere ittibâdan geri durmak tenkit edilecek, kınanacak bir davranıştır. Burada da Rabbânî'nin âlimlerin şahsında şeriati müdafaa ettiğini görmekteyiz. Zira ulemâyı göz ardı etmek, şer'i ilimleri ve şeriati göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Tasavvuf tarihinde vâkıalara önem veren ve kayıt altına alan sûfler olsa da⁷¹ İmam Rabbânî'ye göre vâkıalara ve uykulara (rüya) da itibar edilmez. Zira vâkia ve uykuya itibar, müridin mürşidine olan ihtiyacını ortadan kaldıracaktır. Mürşid ve mürid münasebetlerinin ortadan kalkması ise tarikatın ortadan kalkması demektir. Aynı zamanda bu durum usul ve istikâmet kaybına da yol açacaktır.⁷² Tehlike bununla da sınırlı değildir. Zira belli bir usul ve metoda, disipline bağlı olmamak sadece tasavvuf mekteplerinin değil, dinin ifsâd edilmesi, kişi adedince din yorumlarının ortaya çıkması demektir. Ona göre ittiba

⁶⁵ Burhan Ahmed Farûkî-Halil İbrahim Şimşek, "Ahmed Faruk Sirhindi (Müceddid Elf-i Sani İmam Rabbânî)'nin Tevhid Anlayışı", *Ekev Akademi Dergisi*, c.I, Sayı: III, s. 183.

⁶⁶ Abdulhakîm Arvâsî, *Rabita-i Şerife*, Sadeleştiren: Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2015, s. 86

⁶⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 279.

⁶⁸ Hasan Gümüšoğlu, "İmam Rabbânî'nin Tecdid Hareketinde Ehl-i Sünnet İtikadının Önemi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: II, s. 41.

⁶⁹ Ekrem Buğra Ekinci, "İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdid Anlayışı ve Müceddidliği", *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı Yayınları, 2018, 127.

⁷⁰ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 313.

⁷¹ Bir örnek için bkz. Mustafa Bahadıroğlu, *Vâkıât-i Hüdâyi'nin Tahlil ve Tahkiki*, UÜTİB (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.

⁷² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 293-294.

edilmeyecek rüya sahih olmayan rüyadır. Her ne kadar rüya o dönemlerde ve günümüzde çokça istismar edilmiş olsa da sahih rüya nübüvvetin bir parçasıdır.⁷³ Kur'an-ı Kerim'de bazı peygamberlerin rüyalarına yer verilmiştir.⁷⁴ Âyetlerden anlaşılan o dur ki Allah, peygamberlerine zaman zaman rüya kanalı ile emirlerini, gayba dair bilgileri bildirmiştir. Bu âyetlerde rüyanın vahiy alma yollarından biri olduğu net bir şekilde görülmektedir. Ancak bu noktada şu soruyu sormak gerekir, mürid rüyanın sahih olup olmadığını nasıl bilir? İşte yukarda İmam Rabbânî'nin işaret ettiği müridin mürşide ihtiyacı bahsi bu konuda kendini göstermektedir. Zira mürid rüya ve vâkıalarını mürşidine anlatmak suretiyle doğru teville ve fikre ulaşır, doğru hareketi tayin edebilir. Ashabın gördükleri rüyaları Hz. Peygambere anlatmaları gibi, müridlerin de rüyalarını şeyhlerine anlatmaları ve şeyhin telkin ve tavsiyelerine uymaları beklenir.⁷⁵ Zira rüyaların sadık olma ihtimalleri ile beraber rüyalarda kesinlik yoktur, dolayısıyla rüyalarla amel edilmez. Ancak sûfîlerin rüyaları ile amel ettikleri ve rüyalarındaki işaretlere uydukları da vakidir. Bu rüyaların ekseriyetle dini yönü olmayan meselelerde olduğu görülmektedir. Şeyhi Baki Billah'ın gördüğü rüya üzerine Hindistan'a gelmesi, İmam Rabbânî'yi görünce de rüyayı onun irşâdına memur olduğu şeklinde yorumlaması⁷⁶ bunun bir örneğidir.

İmam Rabbânî keşf, vâkıa ve rüya ile ilhâmı birbirinden ayrı tutar. Ona göre ilhâm, hata tehlikesine açık olmakla birlikte ilhâm hatası ictihâd hatası gibidir. İctihâd zamana ve zemine göre değişebileceği gibi ilhâm da manevî tecrübelerin farklılığına göre değişiklik arz edebilir. Şu halde ilhamdaki hata, dolayısıyla müridin, mürşidinin hatalı ilhâmına tabi olması da itiraz ve kınamayı gerektirmeyecek şeylerdir.⁷⁷ İlham hatasını ictihâd hatasına benzetmek, ilhâma konu olan meselenin şeriat dairesinin dışında olmaması anlamına gelir. Aksi halde ilhâma uymak da reddedilir. Nitekim Rabbânî bir başka mektubunda ilhâm ve keşfi birlikte zikreder, bunların başkaları için delil olamayacağını net bir şekilde ifade eder.⁷⁸ Zira keşf ve ilhâm hata ihtimaline açıktır.⁷⁹

3.4. İmâm Rabbânî'nin Sûfîlerin Velâyet ve Nübüvvet Düşüncesine Yönelik Bazı Tenkidleri

⁷³ Buhârî, "Bedü'l-vahy", 1.

⁷⁴ Bkz. Yusuf 12//4-5, 36, 43-49, 100; el-İsra 17/60; Saffat 37/105; el-Fetih 48/27.

⁷⁵ Eşref Ali Tanevi, *Hadislerle Tasavvuf*, İstanbul: Umran Yayınları, 1995, s. 116.

⁷⁶ Vahit Göktepe, *Visale Yolculuk*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014, s. 21.

⁷⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 347.

⁷⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 43.

⁷⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 116.

Velâyet ve nübüvvet konusundaki tartışma, ihtilaf genelde “*Velâyet, nübüvvetten üstündür.*” sözü ve yargısı⁸⁰ etrafında şekillenmektedir. Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, Mûsâ-Hızır kıssasını yanlış yorumlayan bazı sapkınların Hz. Mûsâ'nın nübüvvetinde bir nakısa olduğunu düşünmelerinden ve Hz. Mûsâ'nın Hızır'a tabi olmasından dolayı, velinin nebiden üstün olduğu sonucuna vardıklarını söylemiştir. Ancak Tûsî'ye göre Allah'ın nebi olmayan bir kimseye nebiye yapmadığı lütuf ve ihsanı yapması, o kişinin nebiden üstün olduğunu düşünmeye cevaz vermez.⁸¹

Öncelikle İmam Rabbânî'ye göre bu söylem sûflerin sekr hâlinde söyledikleri şatahat kabilinden bir söz gibidir. Kişinin bulunduğu makam ve etkisi altında kaldığı hâlin tesiriyle söylenmiştir. Sekr hâli noksanlık olarak kabul edildiği için bu tür söylemleri dile getirenler, içinde buldukları sekr hâlinde dolayı mazurdurlar. Noksan bir hâlde söylenen sözler uyulması gereken sözler değildir. Sekr hâline dayanan hükümler velâyet makamından gelirken, sahv hâline dayanan hükümler nübüvvet makamından gelir. “*Velâyet, nübüvvetten üstündür.*” sözünü savunmak sekri sahra tafdil etmekten ileri gelir ki her ne kadar tasavvuf tarihinde tartışmalı bir konu olsa da⁸² Rabbânî'ye göre bu yanlış bir düşüncedir. Oysa nübüvvet velâyeti kapsar, sahv hâli sekr hâlinde üstündür⁸³. Nübüvvetin velâyeti kapsamı aralarında kül-cüz ilişkisi olduğuna delalet eder. Bu durumda velâyetin nübüvvetten üstün olduğunu savunmak cüzün külden büyük olduğunu savunmakla eşdeğerdir ki bu saflıktır⁸⁴.

İmam Rabbânî'nin tenkidinde de Kelâbâzî'de olduğu gibi tenkit, tahlil ve tashih tertibini görmekteyiz. Şöyle ki bu söylemi tenkit ettikten sonra, bu fikri ortaya çıkaran zihni alt yapıyı tahlil, sonrasında ise düşüncedeki yanlışları tashih etmektedir. “*Velâyet, nübüvvetten üstündür.*” sözü şöyle tevil edilmiştir. Velâyet Hakk'a, nübüvvet halka dönük olduğu için velâyet, nübüvvetten üstündür. Veya bu sözle teveccühlerinin cihetleri itibarıyla nebinin kendi velâyetinin, kendi nübüvvetinden üstün olduğu kast edilmiştir. İmam Rabbânî, velâyet ve nübüvvetin, dolayısıyla Hakk'a teveccüh ile halka teveccühün bir arada olabileceğini söyleyerek bu problemi zâhir-bâtın düalizmi ile çözmüştür. Ona

⁸⁰ Bkz. Muhyiddîn İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ahmed Avni Konuk, (Hazırlayanlar: Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı), İstanbul: İFAV, 2017, c. I, s. 212-220.

⁸¹ Tûsî, *el-Lüm'a*, s.535.

⁸² Yüksel Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar “Haller ve Makamlar” –Kuşeyrî Örneği*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 199-209.

⁸³ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 101.

⁸⁴ İmam Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, trc. Süleyman Kuku, İstanbul 2002, s. 71-72.

göre, nebinin zâhiri halka teveccüh ederken bâtını Hakk'a teveccüh etmektedir.⁸⁵ Nebiler ve irşâd makamında olanlar için bu teveccühler birbirinin alternatifi değil mütemmim cüzüdüdür. Dolayısıyla nebinin velâyeti ile nübüvveti arasında kıyas yapmak yersiz ve gereksizdir. Sekr hâlinde söylenmiş bir söz için böyle tevillere ihtiyaç yoktur. Hakk'a teveccüh var halka teveccüh yoksa bu mücerred olarak irşâd makamına taalluk etmeyen velâyettir. Halka teveccüh var Hakk'a teveccüh yoksa bu da gaflettir.

İmam Rabbânî bir başka mektubunda da velinin velâyetinin nebinin velâyetinin ayakları altında olduğunu söylemiştir.⁸⁶ Bâyezîd-i Bistâmî de manevî miracını anlatırken en yüksek makamda başını bir nebinin ayağının altında gördüğünü belirtmiştir. Ona göre evliyanın son hâli enbiyanın başlangıç hâlidir ve nebilerin son hâllerine sınır tayin edilemez.⁸⁷ Rabbânî velinin sahabe ile bile kıyaslanamayacağını da çok yerde ifade etmiştir.⁸⁸ Hz. Peygamber'in raşid halifelerinin, "*Mektûbat*"ta hidâyet yıldızları ve velâyet güneşleri şeklinde tavsif edilmeleri de⁸⁹ bu fikrin bir yansımasıdır.⁹⁰

3.5. Âlimler, Sûfiler ve Onlara İttibâ Konularına Dair Bazı Tenkidleri

İmam Rabbânî'ye göre halkın tabi olacağı taife âlimler taifesidir. Zira sûfilerin uygulamaları bir şeyin haramlığı-helallığı noktasında hüccet değildir.⁹¹ Dolayısıyla bir meselede âlimlerin sözleri ile sûfilerin uygulamalarında ihtilaf görünürse uyulması gereken ulemânın sözüdür. Hatta söz konusu âlimler sağlam bir itikâda sahip olmakla birlikte fer'î konularda gevşek, amele dair meselelerde kusurlu olsalar bile, bu durum onlara uymamayı gerektirmez.⁹² Yapılacak hakiki bir tahkikat da âlimlerin görüşünün haklılığını ortaya koyacaktır.⁹³ Çünkü âlimler ilimlerini nübüvvet kandilinden alırlar ve vahiyle teyid ederler.⁹⁴ Dolayısıyla âlimlere tabi olmak peygambere tabi olmak gibidir. İmam Rabbânî, ulemânın akâid ve fıkıh kitaplarında naklettikleri bilgileri Hz. Peygamber'den tevarüs

⁸⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 101.

⁸⁶ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 247.

⁸⁷ Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Semerkand, 2015, s. 271.

⁸⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 111.

⁸⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I,34.

⁹⁰ Burada ashabım yıldızlar gibidir, hangisine tutunursanız hidayete erişirsiniz" (Beyhakî, el-Medhal, s.164) rivayetine telmih vardır. Ashabın en hayırlı nesil ve ümmetin en hayırlıları olarak tavsif edildiği sahih rivayetler, onların velâyette de öncüler olduğunu zımnen ifade etmektedir. Rivayetler için bkz. Buhârî, *Fezâilü Ashâbî'n-Nebî*, 1; Müsned, V, 350.

⁹¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 279.

⁹² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 312.

⁹³ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 272

⁹⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 116.

ettiklerini ifade etmiştir. Ona göre, şeriatın sahibine tabi olmaktan daha faydalı bir şey de yoktur.⁹⁵ Bununla birlikte âlimlerin görüşlerine, Peygamber'in söz ve fiillerine muvafakat gösteren sûflere de uyulabilir. Âlimlerin bilgi kaynaklarına mukabil, sûflerin bilgi kaynakları, keşf ve ilhâm, hataya açık, yanılığa müsait, yanlış yorumlanmaya elverişlidir. Vâkıalar ve uykular ise bilgiye kaynaklık etmek bakımından keşf ve ilhâmdan çok daha zayıftır.

Ona göre sünneti aşan noktalarda şeyhlere ve sair sûflere tabi olmak gerekmez.⁹⁶ Peygambere itaat Allah'a itaatle eş tutulduğu⁹⁷ ve Hakk'a isyanda halka itaat kerih görüldüğü için sünnetin sınırlarını ihlal eden bidatçilere uymak reddedilmiştir. Böyle bir durum tarikatı yetersiz bir sâlikten alma tehlikesi demektir ki irşâd olmak isteyen müridin ifsâd olması ve sapması anlamına gelir.⁹⁸ Bir diğer husus şudur ki şeyhlerin beşerî, fitrî veya kendilerine özel halleri, fiilleri olabilir. Dolayısıyla derviş için muteber olan şeyhin sözüdür. Şeyhin her fiilini taklit etmek talep edilen bir şey olmadığı gibi sakıncalı sonuçlar doğurma riskini de barındırmaktadır. Bütün bu ihtilaf imkânlarını zikretmekle beraber İmam Rabbânî, sûfler ve âlimler arasında hakiki manada ihtilaf olamayacağını söylemiştir.⁹⁹ Bu da onun tasavvuf düşüncesindeki sûfi profilin nebevî kandille zâhirini ve aklını, velâyet nuru ile bâtınını ve gönlünü aydınlatmış âlim-sûfi tipler ya da böyle kimselere ittibâ eden sâlikler olduğunu göstermektedir. Ya da İmam Rabbânî'nin öngördüğü sûfi profilinin, karşılaştığı meseleleri çözebilecek derecede asgarî ilmî birikime sahip kimseler olduğunu da anlayabiliriz.

3.6. Sünneti Bırakıp Bidate Dalanlara Yönelik Tenkidleri

Bidat, "Asr-ı saadetten sonra ortaya çıkan ve şeri bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar." için kullanılan bir terimdir.¹⁰⁰ İmâm Rabbânî'nin tenkidlerinin merkezine sünnet-bidat düalizmini koymak abes olmayacaktır. O, Müslümanların ve sûflerin fikirlerinde, fiillerinde ortaya çıkan bidatleri yok etmek gayesiyle mücadelesini ve tecdîd faaliyetlerini sürdürmüştür. Ona göre bidat sünnetin yokluğudur. Bidate uymak sünneti eksiltmek, sünnete bir şey eklemek veya sünneti terk etmektir. Hatta yer yer bidate uymak farzı ortadan kaldırmaktır. Bu yolu tutan sûflerin ve onlara itibar edenlerin din tahribine sebep olduklarını beyan eder. Ona göre bu meseleler hafife alınamayacak konulardır. O,

⁹⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 278.

⁹⁶ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, II, 235.

⁹⁷ "Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." Nisâ, 4/80.

⁹⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 32.

⁹⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, II, 273.

¹⁰⁰ Rahmi Yaran, "Bidat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.VI, s. 129.

fürûâtta gibi görünen kefen bezi, sarık bağlama şekli, niyetin dil veya kalple yapılması gibi meselelerde dahi sünnete uygunluk arar.¹⁰¹ Bidat konusunda o kadar hassastır ki bidatçilerle arkadaşlığın kâfirlerle arkadaşlıktan daha kötü olduğunu ifade eder.¹⁰² Zira bidat ehli müslüman olduğu halde dinden olmayan bir şeyi dindenmiş gibi kabul eden kimsedir. Onunla yapılan arkadaşlıkta fark edilmeden bidatlara bulaşma tehlikesi vardır. Bu, dinin ifsâd edilmesi demektir. Kâfirin küfrü bilineceği için bu gibi bir tehlike kafirin arkadaşlığında yoktur.

Tenkît şahısların ve müesseselerin yozlaşmasına engel olduğu gibi yozlaşan ve aslından uzaklaşan şahıs ve müesseselerin de ıslahına hizmet eder. Tasavvuf geleneğinin gerek dış gerek iç etkenlerle yozlaştığı dönemlerde İmam Rabbânî örneğinde olduğu gibi ferdî gayretler zuhur etmiştir. Örneğin ilim adamı ve sûfî kimliği ile tanınan Ahmed Zerrûk, Kuzey Afrika bölgesinde bidat, hurafe ve dine aykırı tutumları benimseyerek davalarına sadakatlerini yitiren tarikat mensuplarını eleştirmiş, tarikat geleneğinin şeriat çizgisinde sürdürülmesine gayret etmiştir.¹⁰³ Ya da söz konusu yozlaşmalara karşı devlet eliyle önlemler alınmıştır. Osmanlı'nın son döneminde ihdas edilen Meclis-i Meşâyih, tekkelerin ıslâhını hedeflemiştir. Tekkelerin sapkın veya yetersiz kimselerin eline geçmesini önlemek, beşik şeyhliğinin mahzurlarını ortadan kaldırmak, tekke vakfiyelerinin kontrol ve denetimini sağlamak için faaliyet göstermiştir.¹⁰⁴

3.7. İmâm Rabbânî'nin Muhtelif Tenkidleri

3.7.1. İddiacılara Aldanmak

İmam Rabbânî, sûfî olmadığı halde sûfî olduğunu iddia edenlere aldanmış sûfîleri de eleştirmiştir. Bu durumda olup da isikâmetini bulmak isteyen sâliklere bu yolun büyüklerine tabi olmayı tavsiye etmiştir. Veya iddiacıların iddialarını yaşayan kâmil bir mürşide sormak gerekliliğine değinmiştir.¹⁰⁵ Her kıymetli şey gibi tasavvufun da mürşid-i kâmilin de sahteleri, iddiacıları olacağı için İmam Rabbânî'nin yanlış temsillere bakıp da yoldan dönmeyi kerih gördüğü, irşâd olmak isteyen kimsenin mürşid-i kâmil bulmak için sebeplere sarılmayı önerdiği anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 160.

¹⁰² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 8.

¹⁰³ Mesut Uzun, "Ahmed Zerrûk'un "Uddetü'l-Mürîdi's-Sâdik" İsimli Eseri Bağlamında Sünnete İttibâ ve Bid'atlarla Mücadele Anlayışı", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2018, s.181.

¹⁰⁴ Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.XXVIII, s. 247-248.

¹⁰⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, II, 130.

3.7.2. Müridlerin Malına Tamah Edenlere Yönelik Tenkidi

İmam Rabbânî, müridin malına tamah eden müşidleri de tenkit eder. Ona göre bu durum müridin irşâd edilmesine engel olabileceği gibi müşidin de mahvıdır.¹⁰⁶ İki taraflı zarar söz konusudur. İmam Rabbânî'nin sûfî-mutasavvıf ayırımına gitmediği başta ifade edilmişti. Müşidleri tenkit etmekten geri durmaması da bu ayırımı gözetmediğinin bir delilidir.

3.7.3. Kendini Olduğundan Daha Yüksekte Vehmetmek

Sâliklerin hatalarından biri yükselme hâlinde iken kendini henüz erişmediği makamlarda sanmasıdır. Hatta bu durum o kadar ileri gidebilir ki sâlik kendisinin peygamberlerden daha üstün olduğunu bile vehmedebilir. İmam Rabbânî'ye göre bu hatanın kaynağı yükseliş makamlarının büyüklerin isimleri ile tesmiye edilmiş olmasıdır.¹⁰⁷

3.7.4. Âyetleri Yanlış Anlamak ve Yorumlamak

"Mümin erkeklere söyle, gözlerini sakınsınlar."¹⁰⁸ âyetini, muradının tam aksine anlayıp güzel suretlere bakmayı, bağlanmayı ve bu durumu maksada ulaşmaya bir vesile saymayı tenkit etmiştir. Bu anlayışın tarihin bazı devirlerinde şeriat dışı akımlara sebep verdiği görülmektedir. İmam Rabbânî'ye göre bu yanlış anlama, cahillik ve noksanlıktan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁹

"Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et."¹¹⁰ âyetindeki yakîni, Allah'ı tanımak olarak anlayan ve buradan hareketle şeri yükümlülüklerin henüz bu tanışıklığı kesb edememiş avam halk için geçerli olduğunu düşünen ham softalar da İmam Rabbânî'nin tenkidinden nasiplerini almışlardır. Ona göre bu hata vahiyle olan münasebetin zayıflığından, Kur'ân ilimlerini bilmemekten kaynaklanır. Nitekim yakîn, müfessirlerce ölüm şeklinde anlaşılmıştır.¹¹¹ Şâyet yakîn, ham softaların iddia ettiği bir manada olsaydı bu makama öncelikle Hz. Peygamberin erişmesi gerekirdi ki aksini düşünmek O'nun (sav) tanımadığı Allah'ı (cc) tanıtmakla vazifeli olması anlamına gelir ki bu durum tam tezattır. Ayrıca Hz. Peygamberin ömrünün herhangi bir kısmında ibadetleri terk ettiğine dair herhangi bir veriye sahip değiliz.

¹⁰⁶ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 150.

¹⁰⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 192.

¹⁰⁸ en-Nur 24/30.

¹⁰⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, III, 83.

¹¹⁰ el-Hicr 15/99.

¹¹¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, II, 298.

Bahsettiğimiz hususlar dışında İmam Rabbânî'nin vahdet-i vücûd, şatahât, kerâmet, rüyetullah, melamette aşırılık, sema ve raks, ilâhî irade, kendisine tebliğ ulaşmayan kimselerin durumu, cennet ve cehenneme dair hususlarda da eleştirileri mevcuttur. Bahsi geçen konular başka çalışmalarda değerlendirildiği için burada bu konulara yer verilmemiştir¹¹².

4. İmâm Rabbânî'ye Göre Tenkid Âdâbı

Sûfîleri tenkit imkânı, İmam Rabbânî'nin eleştirileri ile beraber tenkitte dikkat edilecek hususlar veya Rabbânî'nin bu konudaki hassasiyetine dair birkaç cümle yazmak da yerinde olacaktır. Örneğin İmam Rabbânî kendi de tenkit ettiği halde İbn Arabî'yi tenkitte ileri gidenleri eleştirmekte; acımasızca tenkidi, kökten reddetmeyi, aşırılık olarak değerlendirmektedir. Bununla beraber onu körü körüne taklit etmeyi, hakikatin yegâne temsilcisi olarak görmeyi de bir diğer aşırılık saymaktadır.¹¹³ İmam Rabbânî'nin anlayışına göre ittibâda itidal, tenkitte insaf esastır. Ömrünü bidatlerle mücadele ile geçiren ve bir bidatı ortadan kaldırmayı sünneti ihya olarak değerlendiren İmam Rabbânî, bidatı tenkit ederken de fitne uyandırmadan bu işin yapılması gerektiğini ifade eder. Aksi halde usulünce yapılmayan tenkit, bir güzelliğin talep edilmesi ile birlikte birçok kötülüğe kapı aralaması gibi üzücü bir neticeye sebep olabilir.¹¹⁴ Muhabbet ve samimiyetle kalpten söylenen sözler kalbe tesir eder.¹¹⁵ Dolayısıyla daveti başarılı kılabilecek ilk unsur sahih niyettir. Örneğin İmam Rabbânî, Ekber Şah'ın İslâm'a uymayan pek çok uygulamasını tenkit ederken Şah'ı Müslüman olarak nitelemekten de geri durmamıştır.¹¹⁶ Bu da tenkidin fail odaklı yapılmayıp fiil odaklı yapılmasının, iyi niyetin bir göstergesidir. İbn Arabî'nin vahdet hakkındaki görüşünü bir yandan tenkit ederken bir yandan şeriata uygun bir şekilde tevill etmeye çalışması ve İbn Arabî'ye dil uzatanların tehlikede olduğunu beyan

¹¹² Mehmet Benlioğlu, *Tasavvufta İç Tenkit Geleneği: İmam-I Rabbânî'nin Mektûbât'ı Örneği*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2016, s. 37-94; Necdet Tosun, "İmam Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücut-Vahdet-i Şühûd", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi (İbn Arabî Özel Sayısı-2)*, 2009, Sayı:XXIII, s. 181-192; Abdullah Kartal, "İmâm-ı Rabbânî'nin Vahdet-i Vücûd Eleştirisi ve Tarihsel Arka Planı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2005, Sayı: II, s. 59-80.

¹¹³ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 265.

¹¹⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, III, 148.

¹¹⁵ Şeyh Ahmed Zerruk, *Tasavvufun Esasları*, Çeviren: Muhammet Uysal, İstanbul: Endülüs Kitap, 2011, s. 160.

¹¹⁶ Bedriye Reis, "XVI-XVII Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlahî Tartışmaları ve İmam Rabbânî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: XVI, s. 16-25.

etmesi¹¹⁷ de bu kabildendir. Bu tavır fitnenin uyandırılmasına engel olurken, tenkidin hedefe ulaşmasına vesile olabilir.

Haddi zatında Hz. İbrahim'in puta tapan babası ile konuşması da tenkit usulü ve adabına örneklik teşkil edecek özelliklerin Kur'ânî referanslarını göstermektedir.¹¹⁸ Öncelikle Hz. İbrahim, puta tapan babasından ziyade, babasının puta tapmasını tenkit etmiştir. Yani tenkidin muhatabı olarak babasını değil babasının fiilini¹¹⁹ seçmiştir. Babasına ismi ile hitap edip "Ey Azer!" veya "Ey Baba!" demeyip "Babacığım" demiştir. Böylelikle hem muhatabına verdiği kıymeti hem de iyi niyetini izhar etmiştir. Bununla da yetinmemiş "Babacığım" ifadesini tekrarlamak suretiyle bu güzel hitabı ve iyi niyetini muhatabına hatırlatmıştır. Böyle bir hitap muhatabın hatibe olan muhabbetini ve merhametini celb etmeye yardım edebilir. Tenkit eden kimse tenkit ettiği kimse ile ortak yönlerini ön plana çıkararak tenkide başlarsa başarılı olması daha mümkündür.

Tenkite ve davetin yumuşak bir üslupla yapılması gerekliliğinin en çarpıcı örneği yine Kur'ân'da yer alır. "Ben sizin yüce Rabbinizim."¹²⁰ demek suretiyle Allah'a şirk koşan Firavun'a ulü'l-azm peygamberlerden Hz. Mûsâ ve Hz. Harun gönderilmiş, onlara sözlerini yumuşak ifade etmeleri tembihlenmiştir. Âyetin devamında yer alan ifadelerden, yumuşak söz ile düşünmek ve öğüt almak arasında bir bağ kurulduğu anlaşılmaktadır.¹²¹

Hz. İbrahim tenkidini direkt olarak ifade etmemiş, babasının içinde bulunduğu durumu sorgulamasını sağlayacak sorularla tenkide devam etmiştir. Bu yöntem muhatabın zihninin aydınlanmasına ve muhatabı düşündürmeye sebep olabilir. "Sana gelmeyen bir ilim bana geldi." diyerek babasının cehaletini değil kendi ilmini öne çıkarmıştır. Bu tavırdan tenkit edilen kimseyi rencide edecek kullanımların tenkidi başarısızlığa sevk edeceği anlaşılmaktadır. Aksi halde tenkide muhatap olan kimsede antipatinin uyanması, kendisine yöneltilen tenkidi işitmemesi ve kabullenmemesi tehlikesi yüz gösterebilir.

¹¹⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 265.

¹¹⁸ "Hani (İbrahim) babasına şöyle demişti: "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola iletayım. Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyankâr olmuştur. Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum." Meryem 19/42-45.

¹¹⁹ İmam Rabbânî'nin de benzer hassasiyeti gözettiği ifade edilmişti.

¹²⁰ en-Nâziât 79/24.

¹²¹ "Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar." Tâhâ 20/44.

Özetle tenkidi, iyi niyetle, doğru yerde, doğru zamanda, makul bir metotla, kırıcı olmayan ve muhabbet uyandıracak bir üslûpla, kalbe ve akla hitap eden bir şekilde muhataba iletmek tenkit adabındandır.

Makalenin başından buraya kadar zikrettiğimiz tenkitleri dikkate aldığımızda, şunları söylememiz mümkündür:

- a. Yeryüzünde hatasız kul yoktur. Dolayısıyla tenkit edilemeyecek kul da yoktur. Ancak bu durum herkese sınırsız tenkit hakkı vermez.
- b. Tenkit, ifsâd niyeti ile değil ıslâh niyeti ile yapılmalıdır.
- c. Tenkit, bilgi ve mesned üzere kurulmalıdır. Cehalet, şüphe ve zann ile yapılan tenkit makbul değildir.
- d. Münekkidin tenkide konu olan meselede muhatabından daha donanımlı-yetkin olması beklenir.
- e. Tenkidin de adabı vardır.

Sonuç

Tenkite, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesinin bir tezahürü olarak sûfîlerin tasavvufun ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren hem ferdî anlamda hem de ictimâî anlamda önemstedikleri bir husustur. Sâlikin seyrinin nefis muhasebesi ile sağlanması gibi tasavvuf geleneğinin sıhhat ve istikâmeti de tenkit ile sağlanmıştır. İtikâdî meselelerdeki sapmalar, amelî konularda bidatlerin dine girmesi ve hâle dair meselelerdeki yanılıklar tenkit ile önlenmiştir. Tenkit, tasavvuf bilgisi, fikri ve bilincinin diri tutulmasında başat rol oynamıştır. Bu sebeple sûfîler kendilerini, başkalarının tenkitlerine ihtiyaç bırakmayacak derecede tenkit etmişlerdir. Bu tenkitler zaman zaman bir eserin bir bölümünde yer alırken zaman zaman da müstakil eserlerin telif edilmesine yol açmıştır. Serrâc et-Tûsî, Kelâbâzî ve Kuşeyrî eserlerinin telif sebeplerinden söz ederlerken, gerçek sûfîlerin kalmadığından, sûfîlerin cehaletten kaynaklanan hatalarından, sûfî olduğunu iddia edenlerin itikâd ve amelde noksanlıklarından, tasavvufun hakkıyla yaşanmadığından, hakikat ve hâl ekseninin kaybedildiğinden, mananın kaybolduğundan dem vururlar. Bütün bu problemleri ise gerçekten sûfî olduğuna kanaat getirdikleri kimselerin hâl tercemelerini vererek çözebileceklerini düşünürler. Yani hakkı ikâme etmekle batıla yaşam alanı bırakmamayı hedeflerler.

İmam Rabbânî de ilk dönem sûfîleri ve Ahmed Zerrûk gibi eleştiriye din ve tasavvufun istikâmeti için gerekli görmüş, batıl ve bidatleri muhafaza eden

erklerin tasavvuf zümrelerindeki etkilerini kırmak adına yer yer sûflerin davranış, söz ve fikirlerini eleştirmiştir. Hatta o tenkit edilmesi gereken davranış, söz ve fikirleri tenkit etmekten geri durmayı da tenkit etmiştir. Ona göre sûfî zümreler de velâyet derecesine ulaşmış kimselerin fiil, fikir ve hâlleri de eleştirilebilir. Ancak İmam Rabbânî zaman zaman kişileri eleştirse de genelde tenkidlerini kişi ve zümre eksenli değil fiil, fikir ve hâl eksenli olarak yapmıştır. Bu tavrı ile Müslümanlar arasında uhuvveti zedelemekten ve fitneyi uyandırmaktan sakındığı anlaşılmaktadır. Yani o sınırları belirsiz, kuralsız, usulsüz ve üslupsuz bir tenkidi uygun görmemiştir. Tenkidin insaf dairesinde ve fitne uyandırmadan yapılması da dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Rabbânî, şeriati kabuk ve hakikati öz kabul ederek bunları birbirinden ayrı görmeyi, velâyeti nübüvvetten üstün kabul etmeyi, sûflere has olan bilgi kaynaklarına mutlaklık atfetmeyi, âlimlere ittibâdan yüz çevirip sûfleri taklit etmeyi, sünnetleri bırakıp bidatlere dalmayı, tasavvuf yolunun iddiacılarına aldanmayı, insanların mallarına tamah etmeyi, kendini olduğundan daha yüksekte vehmetmeyi, âyetleri bilgisizce ve hevaya göre yorumlayıp yanlış anlamayı tenkit etmiştir. Ona göre bütün bu problemler Kur'ân ve Sünnet bilgisinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Zira o sadece tenkitle kalmamış, tenkit edilen hususların ilmî ve amelî alt yapılarını tahlil ve yanlışları delillerle tashih etmiştir. Bu faaliyetle birlikte ilim adamı kimliğinin ve müceddid lakabının tezahürlerini kendinde göstermiştir.

Kaynaklar

- Ak, Suat, *Çıktım Erik Dalına: Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Üç Şerhi*, İstanbul: Büyüyen Ay, 2015.
- Arvâsî Abdülhakim, *Rabîta-i Şerife*, Sadeleştiren: Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2015.
- Attar Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, Çeviren: Süleyman Uludağ, İstanbul: Semerkand, 2015.
- Aydın Bilgin, "Meclis-i Meşâyih", Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Ayverdi İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı, 2006.
- Bahadıroğlu, *Mustafai Vâkıât-i Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki*, UÜTİB (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.

- Benlioğlu Mehmet, *Tasavvufta İç Tenkit Geleneği: İmam-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ı Örneği*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2016.
- Burhan Ahmed Farûkî "Ahmed Faruk Sirhindi (Müceddid Elf-i Sani İmam Rabbânî)'nin Tevhîd Anlayışı", çev. Halil İbrahim Şimşek, *Ekev Akademi Dergisi*, 1998, c.I, Sayı:III., s.181-188.
- Cebecioğlu Ethem, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektubâtı; Rabbânî Reaksiyonun Lideri İmam-ı Rabbânî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXXV., s. 193-241.
- Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Çakmak Muharrem, "Tasavvufa Yöneltilen Eleştirilerin İlimleşme Sürecine Etkileri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, Sayı: XXXIX, c. 319-340.
- Çetiner Bedrettin, *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.
- De Weese Devin, "Hacegan'a Ait Kollar ve Tasavvufun Eleştirisi: Hoca Ali Azizan Ramiteni'nin Menakıbında Cemaatsel Benzerlik İddiası", Çeviren: Necdet Tosun, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, Sayı:XVI. Sayı:16, s.313-337.
- Ekinci Ekrem Buğra, "İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdîd Anlayışı ve Müceddidliği", *Uluslararası İmam-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı Yayınları, 2018, s. 121-128.
- Göktaş Vahit, *Visale Yolculuk*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014.
- Göztepe Yüksel, *Tasavvufta Temel Kavramlar "Haller ve Makamlar" –Kuşeyrî Örneği*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Gümüsoğlu Hasan, "İmam Rabbânî'nin Tecdîd Hareketinde Ehl-i Sünnet İtikadının Önemi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı: II, c. XVIII, s. 17-44.
- Haksever Ahmed Cahid, "The Introspective Criticism In Maktubat Of Imam Rabbanı Ahmad Faroq Al-Sarhandı", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:VII, Sayı:II (Aralık 2014), s. 197-205.
- Haksever Ahmed Cahid, "Varoluşsal Kendinden Geçme ve Yansımaları: İmam Rabbânî'nin Şathiyye Anlayışı Örneği", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat*

- Fakültesi Dergisi*, 2004, c.III, Sayı:V, s. 103-126.
- İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, Beyrut: Daru'l-Keffi'l-İlmiyye, 1971.
- İbn Arabî Muhyiddîn, *Fusûsu'l-Hikem*, Çeviren: Ahmed Avni Konuk, Hazırlayanlar: Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul: İFAV, 2017.
- İmam Rabbânî Ahmed el-Faruki es-Serhendi, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Tercüme: Orhan Ençakar, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015.
- İmam Rabbânî, *Mejde' ve Meâd*, Tercüme: Süleyman Kuku, İstanbul 2002.
- Karadağ Cağfer, "İmam Rabbânî ve İtikâdî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, c.IX, Sayı:9, s. 339-350.
- Kartal Abdullah, "İmâm-ı Rabbânî'nin Vahdet-i Vücûd Eleştirisi ve Tarihsel Arkapları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2005, Sayı:II. c. XIV, s. 59-80.
- Kelâbâzî Ebû Bekir Muhammed bin İshak, *et-Taarruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Kendebay Serikjan, "Kur'an'da İtab Âyetleri Çerçevesinde Hz. Peygamber", *Türkiye Dini Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sayı:III. s. 31-49.
- Kuşeyrî Abdulkerim, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire: Müessesetü Dâru's-ş-şab, 1989.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Tam Metin*, Çeviren: Süleyman Nahîfî, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Özköse Kadir, "Tasavvufa Yönelik İç Tenkit", *Somuncu Baba Dergisi*, 2010, Sayı:118, s. 22-26.
- Reis Bedriye, "XVI-XVII Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlahi Tartışmaları ve İmam Rabbânî", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:XVI, s. 225 vd.
- Tanevi Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, İstanbul: Umran Yayınları, 1995.
- Tatçı Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Tosun Necdet, "İmam Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şühûd", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi (İbn Arabi Özel Sayısı-2)*, 2009, Sayı 23, s. 181-192.
- Turan Abdalbaki, "Kur'an-ı Kerîm'deki İtab Âyetleri", *Necmettin Erbakan*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:III. s. 57-75.

Tûsî Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüm'a*, Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs, 1960.

Uludağ Süleyman, *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Uzun Mesut, *Ahmed Zerrûk'un "Uddetü'l-Müridi's-Sâdik" İsimli Eseri Bağlamında Sünnete İttibâ' ve Bid'atlerle Mücadele Anlayışı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2018.

Yaran Rahmi, "Bidat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.VI, İstanbul 1992, s. 129-131.

Zerrûk Şeyh Ahmed, *Tasavvufun Esasları*, Çeviren: Muhammet Uysal, İstanbul: Endülüs Kitap, 2011.